

Sutvėrimas

„Kūrybinės” žodžio reikšmės motyvacija

Dainius RAZAUSKAS

Straipsnio objektas – pasaulio sutvėrimo kaip jo sutirštėjimo, sutvirtinimo iš pirminės materijos „vandenyno” samprata įvairiose pasaulio tradicijose, atsispindinti ir lietuvių etiologinėse sakmėse. Tikslas – remiantis tokia pasaulio samprata, parodyti visiškai pagrįstą esant veiksmažodžio tvėrti kosmogoninę reikšmę, o kadangi kosmogonija, kaip teigia M. Eliade, yra bet kokios kūrybos modelis, tai ir apskritai „kūrybinė” šio veiksmažodžio reikšmė. Darbo metodas – lyginamasis. Išvada: lietuvių veiksmažodis sutvėrti turi, be kitų, žodyninę reikšmę ‘padaryti, kad rastųsi kas tvirtas, kietas, tirštasis’, kurią tad ir galima laikyti reikšmės ‘padaryti, kad būtų, egzistuoti’, o galiausiai ir apskritai ‘sukurti’ pagrindu.

Vienas iš pagrindinių, labiausiai paplitusių kosmogoninių motyvų yra pasaulio atsiradimas iš vandens. Pasak M. Eliade’s, „vandenys simbolizuoja bendrą potencialumo visumą; jie yra visų būties galimybių *fons et origo* [šaltinis ir ištakos], telkinys; jie yra pirmesni už bet kokią formą ir laiko bet kokią sankūrą. Vienas iš pavyzdinių pasaulėkūros įvaizdžių yra sala, staiga išskylanti vidury vandens” (Eliade ŠP 91).¹ Vienoje lenkų sakmėje Dievas, kurdamas žemę, į vandenį kreipiasi žodžiais: „Tu būsi pirmiausias iš visų, be tavęs niekas negalės gyventi, ir ant tavęs aš padėsiu žemę” (CД I 386). N. Laurinkienės žodžiais, „vanduo senosiuose poetiniuose kūriniuose visų pirma manifestuoja universumo priešistorę – chaosą, nebūties periodą. Lietuvių etiologinės sakmės, aiškinančios žemės atsiradimą, pradedamos tokiais konstatavimais: ‘Nebuvo nieko, tik vanduo’ (LTR 2991/38/). ‘Pradžioje pasaulyje nebuvo nei žemės, nei saulės, nebuvo nieko, tik tai vien vanduo’ (LMD I 85/1/). Tokiame fone vaizduojamas žemės atsiradimas” (Laurinkienė MAL 44).²

Vanduo – tai visa ko „pirminė materija”, *materia prima* Europos tradicijoje (Becker 293). Kita vertus, kartais pats vanduo jau yra ankstesnių pasaulėkūros žingsnių padarinys. Pasak Laurinkienės, „vandens telkinys lietuvių kosmogoninės tematikos tautosakoje gali reikšti ne tik pirminį vandenį, egzistavusį visa ko pradžioje, bet ir produktą, kuris sukuriamas kosmogoninio proceso metu. Dainoje apie grūšelę (LTR 205/647/) marios atsiranda, nukritus kibirkštėlei nuo kriaušės su žvakele” (Laurinkienė MAL 46). Racionaliai suprasti šiuos poetinius lietuvių dainos įvaizdžius

padeda vienas senovės indų upanišadų teiginys (*Taittirīya Upaniṣad* 2.1.1): „Iš Atmano, įdėm, rados erdvė [arba eteris]; iš erdvės [arba eterio] – oras; iš oro – ugnis; iš ugnies – vanduo; iš vandens – žemė”, toliau – augalai ir galiausiai žmogus (PU 542). Gana iškalbingai apie tai senovės Graikijoje samprotauja Platonas, tik oras ir ugnis čia sukeisti vietomis: „Bet pradžioje imkimės kad ir to, ką dabar vadiname vandeniu: kai jis sutankėja, mes manome stebį akmenų ir žemės gimimą, o kai išsisklaido ir išretėja, atitinkamai gimsta vėjas bei oras, ir pastarasis užsidegdamas pavirsta ugnimi. Po to prasideda atvirkštinis vyksmas, taigi ugnis, sutankėjusi ir užgesusi, vėl įgyja oro būseną, oras susitelkia ir sutirštėja į debesis bei miglą, iš kurių, šiems toliau tankėjant, liejasi vanduo, idant savo ruožtu duotų pradžią žemei bei akmenims” (Platonas 92-93).³ Įdomūs mums šie vaizdiniai visų pirma tuo, kad visiškai atvirai, tiesiai ir nedviprasmiškai atskleidžia žemę, materialųjį kietų kūnų pasaulį esant lakesnių, „skystesnių” pirminių elementų, arba atitinkamų „pirminės materijos” agregatinių būvių, sutirštėjimo, sustandėjimo padariniu.

Apskritai vanduo – tai skystis, atstovaujantis skystam medžiagos agregatiniam būviui, o žemė – tiršta, standi, tvirta ir atstovauja kietam. „Plačiausia prasme ‘vandens’ sąvoka, be abejo, mena bet kokią skystą materiją. O kartu ir visi kieti kūnai, dar prieš jiems sukietėjant ir įgaunant griežtą pavidalą, jau glūdėjo toje pirminėje materijoje, simbolizuojamoje pirmųkščio vandenyno” (Cirlot 364). Taigi kosmogonijos kaip žemės atsiradimo iš vandens esmė yra būtent „pirminės materijos” sukietėjimas, sutvirtėjimas, t. y. sustandėjimas, sutankėjimas, sutirštėjimas, susitelkimas. Šiaip ar taip, senovės graikai iš tikrųjų chaosą tapatino su vandenimis, kuriems tirštėjant, pavyzdžiui, Zenono nuomone, atsiranda dumblas, o dumblui toliau tirštėjant bei standėjant – žemė (Лосев 580). Tardami pasaulį esant sukurtą Dievo, Jo kūrybinį veiksmažodį tad galėtume pavadinti sukietinimu, sutvirtinimu, sustandinimu, sutankinimu, sutirštiniu, sutelkimu. Kaip tik šitaip, norint, galima suprasti ir Bibliją: „Dievas tarė: ‘Tebūna sutelkti vandenys po Danumi į vieną vietą ir tepasidaro sausuma!’ Taip ir įvyko. Dievas pavadino sausumą Žeme” (Pr 1.9-10). Kartais žemė tiesiog ir apibrėžiama kaip „sausas”, t. y. kaip iš vandens iškilusi ir nuo vandens pradžiūvusi sausuma, plg. lo-

tyną *terra* ‘žemė’ iš italikų **tersa* ‘sausas, išdžiūvusi’ bei pan. (Pokorny 1078). „Daugeliui Azijos tradicijų, – pasak V. Toporovo, – kurios pripažįsta beribį, amžiną pirmąją Vandenybę (arba jūrą), būdingas toks žemės sukūrimo motyvas, kai kokia nors dangiškoji būtybė nusileidžia iš dangaus ir pradeda vandenyno vandenį maišyti geležiniu vėzdū, ietimi ar pan. Dėl to atsiranda sutirštėjimas, iš kurio ir prasideda žemė [...]. Mongolų tautelių mitologijose vandenų standintojo vaidmenį atlieka vėjas, kuris sukuria iš jų tam tikrą ypatingą pienišką substanciją, virstančią žemės tvirtumą [...]. Šios versijos primena indų mitą apie vandenyno plakimą” (Топоров ОМ 249). Antai vedų pasaulėžiūroje pasaulio „sukūrimui pradžia davė vandenys, iš vandenų gimė visata, vandenys – jos pagrindas. Iš vandenų kilo žemė (paprastai vandenims tiesiog sutirštėjant, o sulig vėlesne versija – plakant vandenyną [...])” (Топоров ВМ 224). Upanišadų žodžiais (*Bṛhad-āraṇyaka Upaniṣad* 1.2.2), „kas buvo vandens puta, sutvirtėjo – ir tapo žeme” (PU 151; žr. Элиаде СТНМ 114). Pasak japonų tradicinių tekstų, „tada du dievai, atsistoję ant plūduriuojančio Dangaus tilto, nuleido brangiąją ietį ir ėmėsi plakti ją vandenyno vandens tol, kol tie sutirštėjo” (Элиаде СТНМ 96). Pietų Amerikos uitotų požiūriu, pradžioje nebuvo nieko, tik regimybė, kuri sapnavosi Nainemai ir kurią jis sutvirtino savo sapno gijomis. Tada „jis pamėgino sužinoti, kas gi yra pačiame dugne, tačiau nieko nerado. ‘Aš sutvirtinau tai, ko nebuvo’, – tarė jis”, o paskui „įsikibo į regimybės dugną ir ėmėsi ją grūsti, taigi galų gale jis jau galėjo atsiremti į žemę, kurią pats sapnavo” (Элиаде СТНМ 87).⁴ Čia pirmąją vandenyno tėra vien užuomina (dugnas), tačiau labai aiškūs plakimo, grūdimo bei tirštėjimo, standėjimo, sutvirtėjimo motyvai. Ir t. t. Neatsitiktinai žemė savaime suvokiama būtent kaip tvirta, t. y. sutvirtėjusi, plg. rusų *твердь* ‘tvirtuma, bet koks tvirtas pagrindas, ant kurio galima stovėti, į kurią galima remtis’ ir būdingą frazeologizmą *твердь земная* ‘žemės tvirtuma’ reikšme ‘žemynas, sausuma’ bei tiesiog ‘žemė’ (Даль IV 394). Savo ruožtu lietuvių *tvirtuma* reiškia ne tik apskritai ‘1. kas tvirta, patvaru’, bet ir ‘2. kieta, tvirta žemė’, ir tiesiog ‘3. sausuma, žemė’, štai atitinkamas šio žodžio vartojimo pavyzdys J. Skvirecko Biblijos vertime (Pr 1.6): „Tepasidaro tvirtuma tarp vandenų” (LKŽ XVII 323-324).

Įsidėmėtina šiuo atžvilgiu viena latvių kosmogoninė sakmė. „Kai Dievas sukūręs žemę, toji buvusi kitokia nei dabar. Ji buvusi minkšta [mīksta] kaip kokia putra. Nebuvo joje nė vieno kalno, nė vieno slėnio, nė vienos upės nei ežero. Tada Dievas įdavęs šią milžinišką gumulą velniui, kad palaikytų, kol tas truputį sukietės [sacietėjot]. Velnias ir pastvėręs minkštąją gumulą į savo letenas, ir ėmęs laikyti. Bet kai atėjo Dievas pažiūrėti, ar velnias savo užduotį deramai atlieka, pamatė, jog didžiulės velnio letenos visai susmegusios į gumulą. O stori jo plaukai buvo išraižę milžiniškas griovas. Dievas barėsi, kam velnias šią gumulą taip baisiai spaudžia. Dievas priėjęs ir norėjęs nelygumus kiek

aplyginti, bet žemė jau buvo sukietėjusi, ir Dievas nebegalėjęs nieko padaryti. Kur buvo velnio milžiniškos letenos ir pečiai, ten dabar vandenynai ir jūros, o kur plaukai išraižę latakus, ten dabar teka upės” (TPD 5; už nurodytą šią latvių sakmę labai dėkoju habil. dr. Nijolei Laurinkienei). Beje, lietuvių *putrā*, kuriuo verčiu latvių *biezputra* ‘kosšė, tyrė’, pažodžiui ‘tiršta putra’, gali reikšti ir apskritai ‘5. maišalynė, sąmyšis, netvarka’ (LKŽ X 1140), esmiškai būtent „chaosas”.

Todėl visiškai įtikėtinas yra S. Daukanto teiginys, esą senovės lietuviai Kūrėją vadino tiesiog „Sutvaru nuo žodžio sutverti, beje, kuris šilima pasaulį sutvirtino arba sukreikino iš dumpių, nesgi pirma dumpys, beje, amžina migla, pasaulio vietoje viešpatavusi” (Daukantas 491).⁵ Lietuvių *dumpys* arba *dumpis* reiškia tiesiog ‘chaosas’ (LKŽ II 844), o *krėkinti* – tai ‘daryti, kad sukretėtų, tirštinti’, *su-krėkinti* – ‘sutirštinti’ (LKŽ VI 518). Kitaip sakant, Sutvaras pasaulį iš dumpio būtent „sutirštino”. Tačiau pagrindinis dalykas, į kurį reikia atkreipti dėmesį cituotame sakinyje, – tai reikšmė, kuria Daukantas pavartoja veiksmažodį *sutverti*, dargi pabrėždamas ją bendrašakniu *sutvirtinti*⁶ – plg. savaiminį *sutvirtėti* reikšme ‘3. pasidaryti patvaresniam, sukietėti’ (LKŽ XVI-II 315) ir pan. Sinonimas (*su*)*krėkinti* nepalieka jokių abejonių, jog veiksmažodis *su-tvėrti* čia pavartotas reikšme ‘sutirštinti’, būtent žodynine reikšme ‘9. padaryti, kad rastųsi kas tvirtas, kietas, tirštas’, pvz.: „Tie kiaušiniai čiut sutverti (minkštu lukštu)”; „Maž susitvėrė (apvirė) ben kiek kiaušinis, ir valgysiu”;⁷ „Smetona tik ką sustvėrus”; plg. dar sagražinį *tvėrtis* reikšme ‘10. darytis, rasti kam tirštam’, pvz.: „Neteliuskok pieno – matai, kad smetona tverias” bei pan. (LKŽ XVII 257, 264). Todėl kaip tik šią konkrečią reikšmę – reikšmę ‘sutirštinti, sukietinti, sutvirtinti’ ar pan. – ir galima laikyti smarkiai praplėstos kosmogoninės *tvėrti* reikšmės ‘11. daryti, kad būtų, egzistuoti’, taip pat *su-tvėrti* ‘10. padaryti, kad būtų, egzistuoti’ šaltiniu bei pagrindu, pvz.: „[...] kaip tvėrės pasaulė, i tie akminys tokie buvo minkšti” (ten pat), t. y. dar nesukietėję, nesutvirtėję (prisiminkime dar ir pateiktąją latvių kosmogoninę sakmę). Taigi dėl galimybės suprasti sutvėrimą kaip sutirštinimą, sutvirtinimą neturėtų likti nė mažiausių abejonių.

Prisimintinas čia savo ruožtu minėtas daugelio kosmogonijų motyvas apie pasaulio sutvėrimą plakant, mušant pirmąją skystą chaosą (vandenį) – visai taip pat, kaip iš skystos grietinėlės ar grietinės mušamas tirštas sviestas. Juoba kad, pavyzdžiui, mongolų tautelių mitologijose, kaip sakyta, vėjas suplaka iš pirmąją vandenų „tam tikrą ypatingą pienišką substanciją, virstančią žemės tvirtumą”. Pažymėtina, jog latvių kalbininkas K. Karulis indoeuropiečių (ide.) prokalbės šaknį **tuer-*, kuriai priklauso ir lietuvių *tvėrti*, kildina iš pirminės ide. **(s)teu-* kaip tik reikšme ‘grūsti, mušti’ (Karulis II 447).

Kitas būdingai „tveriamas” pieno produktas yra varškė. Čia reikia turėti galvoje tai, kad senovės lietuviai pasaulio Sutvėrėją, savo šilima jį sutvėrusį, sutvirtinusį iš dumpio,

straipsnyje palieka reikšmę ‘formen, (er)schaffen’ (Fraenkel 1152), būtent ‘formuoti, (su)kurti’. Pagaliau V. Mažiulis reikšmę ‘(su)tverti (sukurti)’ atstato tiesiog baltoslavų prokalbės šakniai **tvēr-* (Mažiulis II 236), tuo kartu pavirtindamas jos istorinį pagrįstumą ir lietuviškajam *tvėrti*.

Taigi kalbininkų nuomonė šiuo klausimu anaipol nėra taip jau vieningai neigiama, todėl atmesti tiek apskritai „kūrybinę”, tiek juolab kosmogoninę veiksmažodžio *tvėrti* reikšmę kaip svetimą lietuvių kalbai, ypač po viso to, kas anksčiau pasakyta, būtų tiesiog nerimta. O už pirminę imant ne reikšmę ‘rišti’, bet ‘tirštinti, krekinti, sukietinti, sutvirtinti’ ar pan., netenka pagrindo ir palyginti atsargi K. Būgos abejonė.

Negana to, reikšmės ‘rišti’ ir ‘tirštinti, sukietinti’ ar pan. savaime yra pakankamai artimos, mat *rišti* reiškia ne tik apskritai ‘1. jungti pritvirtinant, sutvirtinant’ bei kt., bet ir (nors ši reikšmė šiuo atveju, matyt, yra išvestinė) būtent ‘14. jungti kietėjančiu skiediniu’, pvz.: „Jo tešla neesti nei taip gerai rišanti, nei taip greitai susikietėjanti”; „Rišamosios medžiagos turi sąvybę iš skysto arba tešlos pavidalo pavirsti į akmenį, sukietėti”; dar plg. *su-rišti* ‘2. sujungti raiščiu, grįžte į krūvą (javus, linus, žabus ir pan.)’ ir tokiu būdu ‘rišant padaryti’, apskritai ‘3. sudėti į krūvą daiktus ir suveržti kuo, kad nepasileistų’ ir, žinoma, ‘11. sujungti kietėjančiu skiediniu’ (LKŽ XI 707, 708, 718, 720). Būtent šitaip „rišdamas” pirmą kartą skystą chaosą, „chaoso skiedinį” Dievas, reikia manyti, ir sutvėrė pasaulį. Kartu būtent šitaip iš paskirų dalių ar dalelių sutvertas, „surištas, kad nepasileistų”, yra kiekvienas bent kiek tvirtas ir tvarus daiktas pasaulyje. Šiap ar taip, kieta kūno kietumą lemia kaip tik pakankamai tvirti jį sudarančių dalelių tarpusavio ryšiai. Ir kai tik šie ryšiai dėl vienokių ar kitokių priežasčių liaujasi buvę pakankamai tvirti, daiktas vėl išsiskaido į dalis, paskysta ir galiausiai ištirpsta aplinkoje tarp kitų. Taip ištirpsta pavasarį žiemos ledas ir, virtęs vandeniui, išgaruoja bei susigeria žemėn, išnyksta ligi kitos žiemos. Taip, pavyzdžiui, supūva žemėje pernykščiai lapai, kad jų trąšos dėka ant šakų kitamet „susitvertų” nauji. Ir panašiai. Taip pasaulio „alcheminėje retortoje” be paliovos vyksta *coagulatio* ir *solutio*, *solutio* ir vėl *coagulatio*, ir kaip tik todėl visa, kas apčiuopiama, visa, kas bent kiek tvaru, yra būtent „sutverta”.

Prisiminkime, jog, pasak cituotos upanišados, „iš Atmano, įdėm, rados erdvė [arba eteris]; iš erdvės [arba eterio] – oras; iš oro – ugnis; iš ugnies – vanduo; iš vandens – žemė” (*Taittirīya Upaniṣad* 2.1.1). Taip čia apibūdinama pasaulio *coagulatio*. Atitinkamai upanišadose apibūdinama ir visuotinė *solutio*, t. y. pasaulio pabaiga (*Subala Upaniṣad* 2.1): „Pabaigoje Jis, virtęs Vaišvanara [Ugnimi], visiškai sudegina visa ką, ir žemę pasilieja į vandenį, vanduo pasilieja į ugnį, ugnis išsilieja į orą, oras išsilieja į eterį” (PU 864-865). Žodžiais *pasi-lieja*, *išsi-lieja* verčiu giminiškus sanskrito *pralīyante*, *vi-līyate*, žyminčius būtent tirpimą, skystėjimą, lydymąsi, liejimąsi (Pokorny 662, 664; Кочергина 439, 555, 603). Kitur vėl: „Jis žemę išlydo, išlieja (*vi-līyate*) į vandenį, van-

denį – į ugnį, ugnį – į orą, orą – į eterį” (PU 917). Ir pati „pasaulio pabaiga” sanskrite vadinama tos pat šaknies daiktavardžiu *pralaya-*, pažodžiui ‘pasiliejimas, išsilydymas, ištirpimas, išnykimas’ (Mayrhofer III 102; Кочергина 439).¹² Panašiai visa ko pasaulyje pradžia ir pabaiga, kaip matėme, supranta Platonas: kai vanduo „sutankėja, mes manome stebį akmenų ir žemės gimimą, o kai išsisklaido ir išretėja, atitinkamai gimsta vėjas bei oras, ir pastarasis užsideddamas pavirsta ugnimi” ir t. t (žr. aukščiau). Taigi ir pasaulis, ir visa kas pasaulyje yra būtent sutverta, o paskui – išsiskaido, paskysta, ištirpsta, pasilieja. Prisiminkime, jog rusų *творить* reiškia ne tik ‘kurti’, bet ir ‘skiesti’, plg. *pac-творить* ‘ištirpinti, ištirpdyti, atskiesti’. Panašiai lietuvių *liėti* reiškia ‘1. daryti ką iš sulydyto metalo, vaško ar kito ko; formuoti’, t. y. tverti, kurti, o *lydyti* – ‘tirpdyti’, plg. *su-lydyti* reikšmes atvirkščia tvarka ‘1. sutirpdyti’, tada – ‘2. sumaišyti, sujungti du ar kelis ištirpdytus daiktus (metalus ir pan.)’ ir todėl galiausiai apskritai ‘3. sujungti, suvienyti’ (LKŽ VII 406, 444), t. y. surišti, sutverti.¹³

Šitaip „sutvertas” gali būti ir žmogus. Persų musulmonų mąstytojo šeicho *Aḥmado Aḥsā’ī* žodžiais, „dvasia – tai šviesos esybė skystame būvyje. Kūnas taip pat yra šviesos esybė, tik kietame būvyje. Skirtumas tarp jų toks pat kaip tarp vandens ir sniego. [...] Nesgi skysta žemė – tai tirštas vanduo. Šia prasme kūnas irgi yra ta pati dvasia” (Corbin 206, plg. 99), tik sutirštėjusi, susitvėrusi nelyginant varškė, būtent „sutverta”. Senovės Graikijoje panašiai mąstė filosofas Herakleitas, kurio nuomone, „sieloms mirtis – tai jų virtimas vandeniui, o vandeniui mirtis – kai jis tampa žeme. Bet iš žemės atsiranda vanduo, o iš vandens – siela” (FICH.A 44). Įdomi šiuo požiūriu alchemikų „takaus” ar „skystojo kūno” samprata, kurį jie tiesiog vadino „vandeniu” (Cirlot 364). Taigi santykis tarp dvasios ir kūno yra maždaug toks, kaip tarp skirtingų medžiagos agregatinių būvių, pavyzdžiui, vandens garų ir sniego arba ledo – plg. šia prasme latvių *gars* ‘dvasia’, kilme bei pirmine reikšme būtent *garas*, garai. Panašią sutvėrimo sampratą, galimas daiktas, mena ir tokie lietuvių kalbos žodžiai kaip *virksťėlė* ‘žmogaus ar kito gyvūno vaisiaus bambos žarnelė’, *virksčiai* ‘4. t. p.’ bei ‘3. galvijo bamba’, bei dargi ‘1. kai kurių žolinių augalų (ankštinių, bulvinių) stiebas’ ir pan. (LKŽ XIX 557-560), vienos šaknies su *virksťi* bei *varškė* (Fraenkel 1260-1261, taip pat žr. aukščiau). Žmogaus, žinduolio gemalas tarsi „išvirkšta” ar „suvirkšta” gimdos vandenyse (kaip kad „susitveria” paukštukas kiaušinyje). Kita vertus, G. Beresnevičiaus žodžiais, ir „siela su drėgme, vandeniui ryšį tebeišlaiko, jei ne tiesiogiai, tai bent etiologinėse sakmėse, kuriose žmogus atsiranda iš Dievo seilių arba iš nukritusio drėgmės lašo” (Beresnevičius SFĮ 124). Pavyzdžiui: „Ponas dievs, eidams pavandeniui, nusispjovęs. Grįždamas antrą kartą tuo pačiu šmotu, atradęs žmogystę” (ŠLSA 117).¹⁴ Arba: „Kartą Dievas plovė paišinę veidą, nes krosnį bekūrendamas buvo susitepęs. Jam besiprausiant, vienas lašas vandens nukrito žemėn. Tas vandens lašas, nukritęs žemėn,

pavirto žmogum. Taip ir buvo sutvertas pirmasai žmogus” (KAŽ 24; LT IV 425). Galimas daiktas, čia sutvėrimas irgi mena sutirštinimą iš vandens. Sutvėrimą kaip sutirštinimą, sukrekinimą, sukietinimą iš esmės mena ir būdingi iš molio nulipdyto žmogaus vaizdiniai, plg. *liėti* reikšmę ‘3. lipyti kuo, glieti’, *laistyti* ‘1. tepti, lipinti minkštu moliu, tešla ar kuo kitu, glaistyti’ (LKŽ VII 444, 65), tos pat šaknies prūsų *laydis* ‘molis’, *layso* ‘molija (molžemis)’, vokiečių *Lehm* ‘molis’ bei kt. (Mažiulis III 20-21, 29-30, 343; Pokorny 662).

O kadangi, kaip sakė Eliade, „kosmogonija yra visokios ‘kūrybos’, visokios ‘darybos’ modelis”, tai būtent sutverta gali būti laikoma ir visa tai, ką apčiuopiamo sukūrė, padarė pats žmogus – tiek tiesiogine „apčiuopiamumo” prasme, pavyzdžiui, kalbant apie varškę, sūrį, gal ir duoną, „suttvertą” kepančią iš minkštos tešlos, keramikos dirbinius bei pan., tiek ir pačia plačiausia perkeltine. Sutverta, tveriamą galiausiai gali būti, tarkim, ir kalba, kaip kad rodo veiksmažodžio *tvėrti* reikšmė ‘12. kurti’ vartojimo pavyzdžiai: „Kultūringos tautos tvėrė savo rašomąją kalbą per ištisus metų šimtus ir tūkstančius”; „Per kritiką ir sveikus ginčus kalbos tveriasi ir eina geryn” (LKŽ XVII 257).

NUORODOS:

1. Neminint begalės kitų šaltinių, trumpai ir kartu išsamiai apie tai dar žr. Топоров КМ 6-9, ОМ 249-250, XII 581-582; Аверинцев В 240.
2. Taip pat žr. KAŽ 18; plg. LT IV 423; ŠLSA 117-118.
3. Galima pastebėti, jog ir Lietuvoje prieš vandenį kitąsyk dar būta miglos, rūko: „Seniai dar labai seniai, kol dar nebuvo nieko, nei žemės, nei dangaus, o tik rūkas ir vanduo, Viešpats Dievas su šv. Mikalojumi [...] išmislijo, kad reikia sutvert žemę” (LTR 1560/20); „Labai seniai, kuomet nebuvo dar pasaulio, gyveno tiktais vienas Dievas. Jisai gyveno miglose” (LMD I 513/11/) (cituota pg. Laurinkienė SPS 53). Taigi ir čia galima įtarti vandenį kondensavusis, t. y. sutankėjęs būtent iš rūko, miglos.
4. Prisimenant pasaulio sutvėrimą iš miglos, gal verta atkreipti dėmesį į tai, kad lietuvių žodžiai *migla* ir *migti*, *miegoti*, *miegas* yra bendrašakniai (Karulis I 593-594; Mayrhofer II 680-681; Pokorny 712; Sabaliauskas LKL 50; ЭССЯ XIX 28; sekdamas E. Benveniste’u, tuo abejojo E. Fraenkelis [447, 451], M. Vasmeris [Фасмер II 619]). Taigi ir „sutvėrimo iš miglos” atveju galima įtarti esant užkoduotą atitinkamą „sutvėrimą iš sapno” ar „iš miego”, miegant. Plg. šiuo atžvilgiu lietuvių kosmogoninę saktę, kurioje, sutvėręs vandenys pirmąją sausumos salelę, „Dievas išlipo ant salelės, atsigulė ir užmigo”, o velnias „nutarė Dievą prigirdyti. Nutvėręs jį miegantį, ėmė tempti prie kranto už kojų. Bet krantas vis tolyn ir tolyn slenka. Tada velnias ėmė tempti priešingon pusėn į kitą krantą. Bet ir tasai tolo ir plėtėsi. Taip velnias tąsė miegantį Dievą už kojų po salą ir pagaliau pastebėjo, kad sala jau nebe sala, o be galo be krašto didelis žemės plotas” (KAŽ 18; plg. LT IV 423). Taigi Dievas su velnio pagalba sutveria žemę užmigęs, miegodamas.
5. Čia ir toliau Daukantą taip pat žr.: LM I 147-149; plg. Dundulienė 15.
6. Nors tai ir akivaizdu, griežtai dė šių žodžių etimologinio tapatumo žr. Būga II 130-131; Fraenkel 1152, 1154-1155; Sabaliauskas LKL 32, 191 ir kt.
7. Plg. dar: „Višta lejas: kiaušinis tik kad sutvertas”; ir ypač: „Kai klausai prie ausies, čypsia [kiaušinyje], matyt, sutvertas (užperėtas)” (LKŽ XVII 264). Čia gal verta atkreipti dėmesį į tai, kad senovės lietuvių išminčiai Sutvarą, savo šilima pasaulį sutvėrusį, pasak Daukanto, dar „vadino Perūnu, arba Perkūnu, nuo žodžio perėti, beje, jog jis išperėjo visa, kas vien yra regimu šiame pasauly [...]. Tarė jį kaipo didžiai gerą ir malonų tėvą esantį, kursai, išgūžęs savo šilima perą, paleido jį į pasaulį” (Daukantas 489). Žodis *perūnas* čia, nors, žinoma, sutampa su atitinkamu slavizmu (plg. rusų *перун* ‘griausmas, perkūnas’ bei kt.), panašu, Daukanto yra pasidarytas su veikėjo priesaga -ūnas tiesiog iš lietuvių veiksmažodžio *perėti*. Plg. Lietuvių kalbos žodyne būtent prie *iš-perėti* reikšmės ‘įkurti’ nurodomą atitinkamą Daukanto pavyzdį: „Perūnas yra įkūrėjis visos pasaulės, beje, kursai išperėjo, arba įkūrė, visą pasaulę”; dėl aptartų kosmogoninių sąsajų plg. ir *pa-perėti* reikšmę ‘padaryti, sukurti’ bei atitinkamus pavyzdžius: „Ugnis šią pasaulę paperėjusi” (S. Daukantas); „Skaitė už aukščiausią dievą Perūną, arba Perkūną, nes tikėjo, jog jis viską paperėjo, arba sutvėrė” (M. Valančius) bei pan.; ypač plg. daiktavardį, veikėjo pavadinimą *perėtojas* ‘1. kas perį’ reikšmė ‘2. kas kuria, tveria’ (iš A. Juškevičiaus žodyno) (LKŽ IX 822-824). Priesagos -tojas ir -ūnas – tai dvi nuo pat pirmųjų lietuviškų raštų plačiai žinomos ir vartojamos veikėjų pavadinimų priesagos (žr. Ambrazas 112-117, 148-150), todėl *perėtojas* ir *perūnas* abu lygiai gali būti laikomi taisyklingais lietuviškais žodžiais, daugmaž lygiaverčiais bendrašakniais sinonimais (visą etimologijos klausimo svorį perkeliant į *perūno* santykį su *perkūnu*). Šiaip ar taip, kosmogonijos iš kiaušinio vaizdiniai ne mažiau paplitę už aukščiau minėtuosius. Štai ką mums atskleidžia, pavyzdžiui, japonų kosmogoninis mitas: „pradžioje Dangus ir Žemė (Idzanagis ir Idzanami) buvo neatskiriami; kartu jie sudarė chaosą, kuris buvo tarsi kiaušinis su užuomazga vidury” (Элиаде МСМ 208, žr. СТНМ 96). Iš kiaušinio pasaulis randasi polineziečių kosmogonijoje (Элиаде СТНМ 90). Iš anties kiaušinio pasaulis atsiranda senų baltų kaimynų finų-karelių Kalevaloje (I.233-240), pavyzdžiui: „Iš vienos kiaušinio pusės / Žemė motina išėjo, / Iš kitos kiaušinio pusės – / Mėlynas padangių skliautas; / Iš dalies geltono trynio / Saulė šviečianti pakilo, / o iš baltymo padangė / Mėnesėlis pasirodė” (Kalevala 12) ir t. t. Kaip žinoma, ir indų Brahma išsiritas iš aukso kiaušinio pirmąkart vandenyne, iš kurio tada sukūrė (būtent sutvėrė?) dangų ir žemę (PU 36-37; Элиаде СТНМ 112; žr. Топоров ВМ 224, РММЯ 81-99, X 592, ЯМ 681; plg. Rīgvedā X.121.1.a). Kosmogoniją iš kiaušinio tad galima laikyti atskiru to paties „tvėrimo(si)” atveju.
8. „Lietuvių liaudis mano, kad perkūno ugnies kitaip užgesinti negalima, kaip tik su rūgusiu pienu, nes Perkūnas tą skanėstą labiausiai mėgsta” (Jucevičius 166). Dar žr. Buračas 24, 34; Laurinkienė SLDP 188 ir čia nurodomus gausius tautosakos šaltinius: LMD I 639/15; LTR 303/166; LTR 760/15; LTR 828/105, 242, 307/. Apie Perkūno ryšį su rūgusiu pienu ir rūgimu apskritai žr. Vaitkevičienė 57 ir toliau. Tarp kitko, verta dar atkreipti dėmesį į tai, kad aukštaičių (rytinių puntininkų) tarmėje susitvėręs pienas – tai dar ne visai surūgęs, bet jau patirštėjęs, ėmęs krekėti („laikosi krūvoj”), o, pavyzdžiui, *krėkenas*, *krėkenà* – tai ‘1. tik apsiveršiausias ar tuoj apsiveršiuosiančios karvės pienas’, pvz., „Krekena yra geltonas tirštas pienas”; „Krekena yra gelsva ir tirštesnė už paprastąjį pieną, verdama sukietėja yt varškė”, taip pat ‘2. iš apsiveršiausias karvės pieno pagamintas valgis’ ir, be to, ‘3. luistas surūgusio pieno ar sukrekėjusio kraujo’ (LKŽ VI 516). Už šiuos nurodytus pavyzdžius bei kai kurias kitas pastabas dėkoju Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto vyr. m. bendradarbei dr. Lilijai Kudirkienėi.
9. Žr. RLKŽ III 614, IV 280; Даль IV 75, 394-395.
10. Plačiau žr. Buck 387; Būga II 323; Fraenkel 1203; Karulis I 125; Фасмер IV 33.
11. Plg. dar 58, taip pat Eliade ASM 80, PCR 410-411 bei kt.
12. Dar žr. Eliade ASM 106; Эрман 540; МНМ II 671.
13. Plg. tos pat kilmės (Fraenkel 368; Mažiulis III 342-343) *liėti* ‘1. pilti (skystį)’, ‘6. daryti, kad tekėtų, versti tekėti’ bei pan. reikšmę ‘12. dėti minkštus kiaušinius’, t. y. nesutvirtėjusius, nesutvertus, pvz.: „Vištos pavasarį tik lėja, lėja”; „Gal labai riebios vištos, kad lėja?” ir t. t. – žr. aukščiau apie kiaušinių tvėrimą, plg. minėtą pavyzdį „Višta lejas: kiaušinis tik kad sutvertas” bei kt.

14. Ši sakmės ištrauka ypač įdomi turint galvoje pirmųjų kosmogoninių vandenų simbolinį tapatumą su iščių vandenimis, taip pat seilių – su sėkla (apie vandens, sielos, seilių ir sėklos tarpusavio sąsajas plačiau žr. Razauskas 109-121). Galimas daiktas, „eidams pavandeniu” ir nusispojovęs (į vandenį?) Dievas čia atstoja motinos iščias apvaisinusių tėvą.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI:

- Ambrasas A. Daiktavardžių darybos raida. Lietuvių kalbos veiksmažodiniai vediniai. – Vilnius, 1993.
- Balčikonis J. Rinkiniai raštai. – T. I, II. – Vilnius, 1978-1982.
- Becker U. Simbolių žodynas. – Vilnius, 1995.
- Beresnevičius G. SFĪ – Sielos fenomenologijos įvadas // Lietuvos kultūros tyrinėjimais 1. – Vilnius, 1995
- Buck C. D. A dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages. – Chicago, 1949.
- Būga K. Rinkiniai raštai. – T. I-III. – Vilnius, 1958-1962.
- Buračas B. Pasakojimai ir padavimai. – Vilnius, 1996.
- Cirlot J. E. A Dictionary of Symbols. – London, 1996.
- Corbin H. Spiritual Body and Celestial Earth. From Mazdean Iran to Shī'ite Iran. – London, 1990.
- Daukantas S. Raštai. – T. I. – Vilnius, 1976.
- DLKŽ: Dabartinės lietuvių kalbos žodynas / J. Kruopas ir kiti. – Vilnius, 1972.
- Dundulienė P. Senovės lietuvių mitologija ir religija. – Vilnius, 1990.
- Eliade M. ASM: Amžinojo sugrįžimo mitas. Archetipai ir kartotė. – Vilnius, 1996; PCR: Patterns in Comparative Religion. – Sheed & Ward, 1958; ŠP: Šventybė ir pasaulietiškas. – Vilnius, 1997.
- FICH.A: Filosofijos istorijos chrestomatija. Antika. – Vilnius, 1977.
- Fraenkel E. Litauisches etymologisches Wörterbuch. – Heidelberg, Göttingen, 1962-1965.
- Guénon R. Fundamental Symbols. The Universal Language of Sacred Science. – Oxford-Northampton, 1995.
- Jablonskis J. Rinkiniai raštai. – T. I, II. – Vilnius, 1957-1959.
- Jucevičius L. A. Raštai. – Vilnius, 1959.
- Kalevala / Vertė Justinas Marcinkevičius. – Vilnius, 1986.
- Karulis K. Latviešu etimoloģijas vārdnīca. – Sēj. I-II. – Rīga, 1992.
- KAŽ: Kaip atsirado žemė. Lietuvių etiologinės sakmės / Sudarė ir parengė Norbertas Vėlius. – Vilnius, 1986.
- KPP: Kalbos praktikos patarimai. II pataisytas ir papildytas leidimas / Sudarė Aldonas Pupkis. – Vilnius, 1985.
- Laurinkienė N. MAL: Mito atšvaitai lietuvių kalendorinėse dainose. – Vilnius, 1990; SLDP: Senovės lietuvių dievas Perkūnas: kalboje, tautosakoje, istoriniuose šaltiniuose. – Vilnius, 1996; SPS: Sakmių apie pasaulio sukūrimą paplitimas ir prasmė // TD V(XII). – Vilnius, 1996.
- LKŽ: Lietuvių kalbos žodynas. – T. I-XIX. – Vilnius, 1956-1999.
- LM: Lietuvių mitologija. – T. I / Parengė Norbertas Vėlius. – Vilnius, 1995; T. II / Sudarė Norbertas Vėlius. – Vilnius, 1997.
- LMD: Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne.
- LT IV: Lietuvių tautosaka. – T. IV. Pasakos, sakmės, pasakojimai, oracijos. – Vilnius, 1967.
- LTR: Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
- Mayrhofer M. Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen. A Concise Etymological Sanskrit Dictionary. – TI-III. – Heidelberg, 1956-1976.
- Mažiulis V. Prūsų kalbos etimologinis žodynas. – T. I-IV. – Vilnius, 1988-1997.
- Platonas. Timajas. Kritijas / Iš graikų kalbos vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Naglis Kardelis. – Vilnius, 1995.
- Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. – Bd. I. – Bern, München, 1959.
- PU: The Principal Upaniṣads / edited with introduction, text, translation and notes by S. Radhakrishnan. – London, 1968.
- Razauskas D. Ryto ratų ritimai. Pagrindinio kosmogoninio modelio rekonstrukcija su etimologiniais priedainiais. – Vilnius, 2000.
- RLKŽ: Rusų-lietuvių kalbų žodynas / Sudarė J. Kardelytė, J. Macaitis, A. Mankevičienė. – T. I-IV. – Vilnius, 1982-1985.
- Sabaliauskas A. LKL: Lietuvių kalbos leksika. – Vilnius, 1990.
- Skardžius P. Rinkiniai raštai. – T. I-V. – Vilnius, 1996-1999.
- ŠLSA: Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai / Surinko Matas Slančiauskas. – Vilnius, 1975.
- TD: Tautosakos darbai. – T. V (XII)- XI (XVIII).
- TPD: Teikas par Dievu. Izlase. – Rīga: Latviešu folkloras krātuves izdevums, 1929.
- Vaitkevičienė D. Duonos gimimas // TD. – T. IX (XVI). – Vilnius, 1998.
- Аверинцев С. С. Вода // МНМ. – Т. I.
- Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. – Т. I-IV. – Москва, 1981-1982.
- Кочергина В. А. Санскритско-русский словарь / издание 3-е, исправленное и дополненное. – Москва, 1996.
- Лосев А. Ф. Хаос // МНМ. – Т. II.
- МНМ: Мифы народов мира. Энциклопедия в двух томах. – Т. I. – Москва, 1980; Т. II. – Москва, 1982.
- СД: Славянские древности. Этнолингвистический словарь в пяти томах / Под редакцией Н. И. Толстого. – Т. I, II. – Москва, 1995, 1999.
- Топоров В. Н. ВМ: Ведийская мифология // МНМ. – Т. I; КМ: Космогонические мифы // МНМ. – Т. II; ОМ: Океан мировой // МНМ. – Т. II; РММЯ: К реконструкции мифа о мировом яйце // Труды по знаковым системам. – Т. III. – Тарту, 1967; X: Хираньягарбха // МНМ. – Т. II; XII: Хаос первобытный // МНМ. – Т. II; ЯМ: Яйцо мировое // МНМ. – Т. II.
- Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – Т. I-IV. – Санкт-Петербург, 1996.
- Элиаде М. МСМ: Мифы, сновидения, мистерии. – Москва, 1996; СТНМ: Священные тексты народов мира. – Москва, 1998.
- Эрман В. Г. Индуистская мифология // МНМ. – Т. I.
- ЭССЯ XIX: Этимологический словарь славянских языков. Пра-славянский лексический фонд / Под редакцией академика РАН О. Н. Трубачева. – Т. XIX. – Москва, 1993.

The Creation

Dainius RAZAUSKAS

The possibility to represent the Creation in terms of the consolidation of the primeval matter, or the "cosmic waters", is emphasized in the article. This corresponds with the meaning 'to consolidate' of the Lithuanian verb *tvėrti*. Thus the creational usage of the verb in the old written Lithuanian sources may be convincingly grounded and justified, although some lithuanists consider it being borrowed from the Slavonic. Furthermore, such meanings of the aforementioned verb as these of making curd, (sour) cream, butter, and of brooding eggs are indicated with regard to the respective cosmogonical symbolism in different traditions.

*Liaudies kultūros redakcija,
Barboros Radvilaitės 8, 2600 Vilnius*

Gauta 2000 01 13
Iteikta spaudai 2000 04 21